

УДК 316.1

Ю. І. Яковенко

*Мы живем,
под собою не чуя страны,
наши речи за десять шагов не слышны...
О. Мандельштам*

СОЦІОЛОГІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЧИ Є РУХ ВПЕРЕД?¹

Зроблена спроба простежити синхронність поміж змінами в українському суспільстві та в соціології в Україні.

Ключові слова: соціологія, якість досліджень, життєвий цикл, теоретичні стратегії.

Пропозиція від оргкомітету ювілейного V форуму зробити доповідь на сесійному засіданні надихнула мене взятися за невдячну справу: простежити ймовірну синхронність поміж змінами за 20 останніх років в українському суспільстві та в соціології в Україні на підставі доступних мені джерел та власних міркувань. Згідно уявленням соціальних епістемологів, постановка наукової проблеми стосується розриву поміж практикою і теорією, що називають викликом часу, що спонукає теоретиків інноваційним чином задовольнити актуальні потреби практиків, але сенс проблеми в тих суперечностях, що мають місце в суто наукових дебатах. Зазвичай представникам різних наукових шкіл притаманно прагнення нав'язати практикам певний спосіб інтерпретації відповідних явищ і процесів. Якщо певний спосіб проведення дослідження стає провідним, а результати домінуючими, то отриманий науковий капітал прагнуть конвертувати й в інші різновиди капіталів, звісно, й в фінансовий за рахунок дослідницьких грантів не в останню чергу.

Не менш загальновідомо, що сенс кожного фахового форуму полягає в позначенні низки достатньою мірою значних завдань, що постають наразі перед професійною спільною, а згодом в його перебігу роблять спробу їх колегіально вирішити. Такий захід проводять в політичних, наукових, економічних, релігійних та багатьох інших колах заради розв'язання відповідних актуальних завдань життєдіяльності сучасного суспільства.

¹ По матеріалам доповіді 27 травня 2011 р. на V Міжнародному соціологічному форумі у Львові.

Тому провідною ознакою форуму є, як правило, глобальні за заявленою темою напрямки обговорення, що часто доповнюють один одного. 2011 рік дає можливість зафіксувати різні, навіть ювілейні, обставини суспільного життя України та еволюції соціології, що має свій життєвий цикл з підйомами та навпаки.

Події, що вельми значущі для України.

25 років з дня Чорнобильської трагедії.

20 років з дня проголошення Акту про незалежність України.

15 років з дня ухвали Конституції України.

Події, що вельми значущі для оцінки стану соціології в Україні.

Вже 20 років пройшло з дня створення Інституту соціології АН УРСР.

20 років як працюють соціологічні факультети ХНУ ім. В.Н. Каразіна та КНУ ім. Тараса Шевченка, а за ними факультет в Дніпропетровському НУ ім. О. Гончара та кафедри в інших ВНЗ.

10 років з дня виходу указу президента України «**Про розвиток соціологічної науки в Україні**», а по його виданню вже 10 років як захист дисертацій із соціології йде за оновленим переліком спеціальностей. Відкрило безмежжя напрямків для наукового пошуку зі сторони талановитої молоді створення спеціальності «спеціальні та галузеві соціології».

5 років з дня смерті Наталії Паніної. Трагічна подія надихнула Євгена Головаху створити фонд імені Паніної та проводити щорічні конкурси молодих соціологів України, що дає можливість мати уявлення про талановиту соціологічну молодь. Як голова журі цього конкурсу засвідчую досвід 5 років: таланти в Україні є не тільки в мистецьких галузях. Окрім іншого, річниця дозволила нагадати соціологам України про необхідність хоч трохи триматися свого професійного кодексу.

Можливо ще якісь круглі дати я пропустив, але підстави для порівняння стану минулого та сьогодення загалом вже наявні. Проте ще є одна річниця зовсім не кругла, а навпаки з “гострими” кутами – два роки як видано наказ МОНУ № 642 від 09 липня 2009 р. **Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента**. Він звужив суттєво соціологам поле діяльності соціологів-освітян всупереч згаданому президентському указу.

Тепер, коли заходить мова про місце та роль соціології як в окремій країні, так і в світі, або навпаки, то слід згадати ще про одне 5-ліття. Це звернення до соціологічної спільноти світу Е. Гіденса в газеті «Гардіан» 26 листопада 2006 р. внаслідок його вражень від конгресу МСА в Південно-Африканській республіці. Головний його закид соціологам світу в тому, що вони почали прислуговувати політологам та економістам зразка ринкового фундаменталізму, а тому швидко були відтиснені на периферію суспільствознавства.

Отже, вище зазначене засвідчує, що тема V Міжнародного соціологічного форуму у Львові – **«Сучасне українське суспільство: рух вперед чи повернення назад?»** – не тільки повністю відповідає канонам цього заходу, а й постає як цілком обґрунтована для сьогодення в різних контекстах. Обрання такої теми буде мати, звісно, низку наслідків. Мабуть, на мою думку, хоч один з них такий: буде виявлено те, що ця тема саме для соціологічного форуму є, як кажуть, не підйомною. Тому має бути згодом ще форум більш комплексний – форум суспільствознавців, а не тільки соціологів, тобто, статистиків, політологів, економістів, культурологів, психологів тощо.

На відміну від осіб, які перебувають на високих адміністративних посадах, а тому мають схильність частіше акцентувати свою увагу на тому, що вони вважають позитивами в нашому сучасному суспільстві, я, як науковець, маю іншу схильність, більш того, обов'язок – продукувати сумніви. Це не стільки моя особиста позиція, скільки класична позиція науковця, бо вводити народ чи колег в оману я фахового обов'язку не маю. Проте зараз для мене, людини, яка ще остаточно не втратила оптимістичного світосприйняття, головне – пошук перспектив суспільного та наукового розвитку в контексті певної парадигми; статистична, або циклічна, наприклад, цілком по своєму доречні для розгляду відповідних процесів.

З давнього часу створення картин світу, образотворчість відбувались завдяки мистецтву, літературі, а згодом за письменниками йшли науковці. Дослідникам давно вже відомо, що вести мову про певний об'єкт (наприклад, суспільство, соціологію, особистість тощо) та його властивості можливо, маючи доречні пізнавальні засоби. Філософія здавна зафіксувала відповідні концепції. Колись це був сенсуалізм з опорою на

органи почуття людей, а потім інструменталізм, що розбудували після виявлення недостатності наявних п'яти людських органів відчуття для адекватного пізнання світу. Нам, киянам, особливо часто згадується фізик Рентген з його відкриттям радіоактивності як природного явища, а згодом його та послідовників стали цінувати через створення інструментальних засобів вимірювання стану радіоактивності різних об'єктів та територій. Без них люди, не маючи природної здатності відображати міру радіоактивної загрози, з жахом спостерігаючи відповідні наслідки, були схильні “мудро” казати – “бог дав, бог взяв”.

Отже людям потрібні засоби відображення світу природного та соціального. Заради прикладу створення картини світу літератором, звернусь до постаті такого видатного письменника, як М.В. Гоголь. Він, будучи переповненим відчуттями від предметного світу, виділяв дзеркало окремо серед речей. Гоголь починав «Авторську сповідь» такими словами: «Найсправедливіше за все назвати цю книгу достовірним дзеркалом людини». Далі він цю тезу розгортав. Дзеркало пов'язує людину з людьми. Людина, що опинилася в повній самоті, в скиту, на безлюдному острові, не буде мати потребу в дзеркалі, а в ту хвилину, коли він все ж таки забажає подивитися на себе в уламок блискаючого предмета, що випадково опинився під рукою або просто в струмок, він вже буде придивлятися до себе в складі якогось контексту: дивлячись у дзеркало, ми дивимося на себе, так би мовити, і своїми власними очима, і очима інших. І тому ми прислухаємося до думки оточуючих про себе.

Між іншим, соціологам не завадить знати, що так званий інший, – це дзеркало, у яке дивиться кожен з нас і як індивід, і як член певної групи чи класу, а відображення даного образу в наших головах стає основною підставою для створення образів або картин світу. Змістовні відмінності між такими картинами світу знаходяться в прямій залежності від соціальних орієнтацій. Отож не дивно, що таких картин світу багато. Наукова картина – одна з них. Тому не дивно, що й соціологічних картин соціального світу маємо теж не одну.

Отже, дзеркало в світовій літературі та згодом і в науці – це величезна тема. Дзеркало з мовним інтерфейсом є повноправним персонажем пушкінської «Казки про мертву царівну ...». В цьому місці мого виступу, мабуть кожен досвідчений соціолог як мінімум, чи може, як максимум, всі

присутні суспільствознавці, пам'ятаючи про відносини науки з владою, яка фінансово утримує науку, проведуть аналогію між долею дзеркала в цій казці та долею соціології в суспільстві з певним політичним режимом. Інвективи зі сторони представників влади на адресу соціологів та їх дзеркала слухачам виступу мають бути відомими.

Завершуючи свій короткий літературний відступ, пригадаю ще один твір М. Гоголя – комедію «Ревізор», що теж є подобою дзеркала, відображаючого стан, як мінімум, місцевого самоуправління в Росії XIX ст. Для мене важливим є те, що в остаточному тексті комедії в 1842 р. з'явився епіграф, якого, як пишуть літературознавці, не було спочатку: «На дзеркало нема чого нарікати, коли пика крива».

Проте, знаючи суперечності суспільствознавчого пізнання минулого та сьогодення України, що жителям та науковцям Західної України особливо є знайомими через множину владних режимів, що ці суперечності щоразу загострювали, вважаю доречним, виходячи з методологічного принципу додатковості вказати протилежну версію гасла: «*Нема чого на пику нарікати, коли дзеркало криве...*». Отже, чи завжди соціологи в своїх творах сподобляються саме кривому дзеркалу, іноді самі цього не усвідомлюючи?

Як бачимо, все набагато складніше, аніж нам здається. В соціології, на мою думку, що була ще в 1995 р. викладена в моїй монографії «Артефакт в соціології», цей варіант не названо унікальним, а навпаки, бо емпірична база вітчизняних досліджень наскрізно артефактуальна.

Отже, я обрав за доцільне обговорити не тільки стан суспільства, згідно гаслу форуму, а ще й стан дзеркала, що відображає риси суспільства. Переконаний, що кожен з присутніх розуміє, якщо ранком бажано дивитися в дзеркало на своє відображення, то слід привести спочатку засіб відображення в прийнятний стан, а вже потім приймати рішення щодо вдосконалення власної фігури загалом чи обличчя, зокрема. Продовжую виступ з такої банальності, як фраза «Все пізнається у порівнянні», а тому моніторинги вже давно звичайна справа в різних сферах життя. Тільки час від часу постають питання: що саме зараз будемо порівнювати? Як мінімум, три варіанта:

– одне явище в динаміці (в точці часу Т-нульове та в точці часу Т-один);

- два явища поміж собою в одній точці часу;
- два явища поміж собою в динаміці (в точці часу Т-нульове та в точці часу Т-один згодом) задля виявлення кореляції поміж їх змінами.

Заради виразності варіацій з приводу об'єкта порівняння, згадаємо, що травень в Україні – це, згідно календарю, місяць багатьох свят як загальнодержавних, так і професійних, наприклад, день радіо (7 травня), день музеїв (18 травня); день хіміка (29 травня) тощо. Проте є ще 3 травня. Це вже Всесвітній день свободи преси, з нагоди чого відома міжнародна організація Freedom House (англ. «Будинок Свободи») щорічно пропонує рейтинг щодо стану цього різновиду свободи в багатьох країнах світу. Методика, як мені відомо, не викликає нарікань зі сторони відповідних фахівців.

Згідно матеріалам тижневика «Дзеркало тижня» від 28 квітня 2011 р (№13), «Україна опустилася зі 108-го на 121-е місце у щорічному рейтингу свободи преси. Україна набрала 56 балів (чим більше балів, тим більш залежні в країні ЗМІ) і ділить своє 121-е місце з Колумбією і Сейшельськими островами).

Про Україну у звіті Freedom House, зокрема, йдеться так: «Україна, яка послідовно була однією з кращих у своєму субрегіоні в останні роки, зазнала ерозії свободи ЗМІ. Україну в звіті названо серед країн, які «відчувають значний спад у свободі преси», нарівні з Єгипетом, Гондурасом, Угорщиною, Мексикою, Південною Кореєю і Таїландом. Україну також згадують у звіті (разом із Болівією, Еквадором, Гондурасом, Фіджі, Іраком, Туреччиною і Єменом) серед «нових демократій і тих, що прагнуть бути такими», в яких засоби масової інформації «виявилися вразливими для поєднання ворогуючих сил, що включають політичних лідерів, які прагнуть придушити критиків, потужні бізнес-інтереси, торговців наркотиками, і озброєних повстанців або терористів».

Рейтинг свободи преси очолила Фінляндія з 10 «штрафними» балами. За нею йдуть Норвегія і Швеція. Так, США з 17 балами ділять 17 позицію. Всі країни Західної Європи, за винятком Італії та Туреччини, віднесено до «вільних». Лідерами у Східноєвропейському регіоні є Естонія та Чехія. Вище України в рейтингу виявилися Молдова та Грузія (Молдова, до речі, вперше обійшла за цим показником всі інші країни СНД). Росія піднялася

на дві позиції у порівнянні з минулим роком і ділить сто сімдесят третє місце з Гамбією, Конго і Зімбабве. Всі ці чотири країни набрали по 81 балу. Замикають рейтинг Північна Корея (97 балів), перед нею Туркменія (96 балів), а також Бірма, Еритрея, Лівія і Узбекистан (у всіх по 94 бали).

Freedom House – неурядова організація зі штаб-квартирою у Вашингтоні (США). Фінансується, в основному, Державним департаментом США та Управлінням міжнародного розвитку США (USAID – US Agency for International Development), а також низкою міжнародних фондів і урядів, включаючи National Endowment for Democracy. Приймає пожертвування від приватних осіб. Свої рейтинги формує на основі опитування експертів відповідно до опублікованої методології» [1].

Отже, оскільки мову я веду щодо дзеркал пізнання, то згідно цього експертного матеріалу, маємо приклад визнаного світом способу оцінки темпу руху у певній сфері буття та саму оцінку: Україна зробила крок назад у справі свободи преси. Проте очевидно, що робити такого гатунку висновки як однозначно достовірні можна тільки у випадку розробки відповідного методичного інструментарію, котрий переводить індикатори в числові показники. Аналогічно, якщо фахівці, наприклад, музейної справи можуть пригадати стан справ за низкою показників, що вони вважають доречними, наприклад, в 1991 році у порівнянні із сьогоднішнім, то вони теж отримують підстави казати про напрямок руху в музейній справі. Тобто, це одне явище в динаміці (спочатку в точці часу Т-нульове та згодом в точці часу Т-один).

В цьому зв'язку чергове питання виникає щодо методики порівняння, звісно, в контексті певної стратегії теоретизування. Звісно, об'єкт має бути сам по собі за роки змін деяким чином самототожним. Тобто українське суспільство, як й інше пострадянське, до початку 1992 р. краще не обирати для отримання даних про динаміку, адже це призведе до зміни системи вимірювання зовсім у іншу площину.

Прикладом такого вимірювання є наступні матеріали, які ми реферативно наведемо російською, щоб не було нарікань щодо помилок перекладу та для розуміння того, як діє статистичне дзеркало, що створено фахівцями Федеральної служби державної статистики (або скорочено Росстат) – «20 лет деградации, или Шокирующий итог реформ

РФ». Слухачі доповіді зараз отримують підстави поміркувати не тільки над станом російського суспільства на підставі змін за два останні десятиліття, а ще й порівнювати зі станом та динамікою українського суспільства, у випадку знання аналогічних даних.

«Итак, как итог длительной работы статистиков по обобщению показателей следствий реформ за последние два десятилетия в РФ, в сводке проводится сравнение около 2,5 тыс. индикаторов. Многочисленные показатели свидетельствуют о провальных результатах трансформации страны за указанные шестнадцать лет. Население России сократилось на 6 млн. человек (до 142 млн.), зато на 70 % (с 1994 г.) выросло количество госчиновников.

Россия превратилась окончательно на экспорт ориентируемый сырьевой придаток «мировой экономики», резко увеличив добычу нефти (при этом глубокое разведочное бурение сократилось в два раза), наращено производство стали и удобрений для экспорта. «Достижением» считается отверточная сборка автомобилей. Провальной оказалась сфера строительства. **По сравнению с советскими темпами возведения жилья стало строиться меньше почти на две трети.** При этом общая площадь ветхого и аварийного жилья увеличилась почти втрое, резко сокращалось число семей, улучшивших свои жилищные условия. **Ежегодная численность новоселов сократилось почти в 7 раз:** с 948 тыс. в 1992 году до 144 тыс. в 2008 году.

В числовых величинах за 16 лет уровень жизни населения в среднем по стране вырос, **но было приложено немало усилий для совершенствования методики официально регистрируемой бедности.** Поэтому в 2,5 раза сократилась численность населения с доходами ниже величины прожиточного минимума. Если в 1992 году таких граждан насчитывалось около 33,5% от общей численности населения, то в 2008 году их стало уже 13,4 % (в отличие от статистиков, российские социологи указывают на то, что возможность прожить на этот «прожиточный минимум» не обсуждают).

При этом практически по всем категориям продуктов питания в полтора-два раза увеличилась покупательная способность среднедушевых доходов населения. В то же время эти позитивные тенденции сопровождались явно негативным увеличением расслоения населения по

доходам. Коэффициент фондов – то есть отношение доходов 10 % самых богатых и самых бедных граждан – за 16 лет вырос более чем в два раза и достиг 16,8. Богатые стали еще богаче, а бедные еще беднее. Причем речь идет об официально зарегистрированном расслоении, то есть смягченном. По экспертным же оценкам, этот коэффициент сейчас намного выше - это один из самых отрицательных результатов последних 16 лет.

В полтора раза сократилось число людей занятых в сельском хозяйстве (данные приводятся только с 1998 года!!!), но зато почти во столько же увеличилось занятых в торговле и в государственном управлении, в два раза – в финансовой сфере.

Человеческий капитал либеральная политика вычеркнула из повестки дня. Поэтому развитие по этому показателю просто неизвестно, ибо измерение индикаторов соответствующих остановлено.

На 40 % сократилось число организаций, выполнявших научные исследования и разработки, в них стало работать на 50 % меньше сотрудников. Зато количество защищаемых диссертаций увеличилось почти в три раза.

До 50 % (2006 год) выросло количество зарегистрированных правонарушений. Количество заключенных увеличилось на 20 %. Численность осужденных по вступившим в силу приговорам увеличилось в полтора раза.

В полтора раза сократилось число предприятий и организаций, занятых в сельском хозяйстве. На 40% сократились посевные площади сельскохозяйственных культур в хозяйствах всех категорий. В два раза сократилось производство мяса, хлебобулочных изделий, в три раза - производства масла (животного). Увеличилось в два раза производство растительного масла, кондитерских изделий, сахарного песка. Улов рыбы сократился на 40 %. **Зато в два раза увеличилось число предприятий и организаций, заявивших при государственной регистрации, в качестве основного вида экономической деятельности «Производство и распределение электроэнергии, газа и воды» (источники роста цен на ЖКХ).** Выработка электроэнергии увеличилась только на 2 % .

Общественные фонды потребления **выросли** в три раза.

- Произведён переход на 10-летнее обучение в школе.

- Установлен (увеличен) минимальный размер оплаты труда до 60, а затем до 70 рублей в месяц (Это около 8000 рублей на нынешние. Сейчас МРОТ вдвое ниже застойного – 4 330 рублей в месяц), а минимальный размер пенсии – до пятидесяти рублей (около 6000 рублей на нынешние деньги. Нынешняя минимальная пенсия – 3 540 рублей).

- Проведена невиданная даже в мировых масштабах газификация страны: рост с трёх до сорока (!) миллионов газифицированных квартир и домов – в двенадцать раз. Большая часть ныне газифицированного жилья в стране газифицирована при Брежнев.

И, наконец то, что освоена сибирская нефть, которая кормит страну до сих пор, проложены все основные экспортные нефте- и газопроводы, создано то, что сегодня называется «Газпром», создана единая энергосистема страны (1970-1978), автомобилестроение (ВАЗ, КАМАЗ), создана ядерная энергетика и т. д. и т. п.» [2].

Таким чином, дякуючи офіційним статистикам РФ, можна мати уявлення щодо руху РФ по окремих напрямкам життя країни та окремих її галузей економіки та порівняти з аналогічними в Україні. Зараз мій акцент на тому що статистична парадигма в справі проведення моніторингу є **домінуючою**. Власне сама наука статистика колись була нічим іншим, як «державознавством», а зараз в масовій свідомості це не стільки наука про державу, скільки процедури обліку з числовим оформленням оцінки стану об'єкта вивчення. Звісно, соціологія абсолютно не цурається цих процедур, але зосереджена на так званих суб'єктивних характеристиках соціуму, наприклад, ставлення до когось чи чогось. Більш того, в масовій свідомості аналогічно соціологія зведена до процедур обліку громадської думки.

Отже, звернення до статистичної парадигми для оцінки стану соціології в Україні є справою цілком канонічною. Ці оцінки ми, соціологи, часто пропонуємо один одному та громаді, тож нема зараз підстав наголошувати на якійсь новизні. Тут нагадаю одну банальну думку: для обговорення стану справ в країні, або в суспільному житті кількість індикаторів має бути численна.

Отже, серед вчених, наприклад, України, Росії чи Білорусії існує як мінімум дві версії оцінки сучасного стану соціології в цих країнах. Згідно з першою оцінкою (достатньо поширеною і частіше всього відтворюваною

міністерськими працівниками, керівниками соціологічних факультетів і кафедр, науково-дослідних інститутів і приватних соціологічних фірм, що обслуговують комерційні та політичні структури), **соціологія нібито має зростання.**

Аргументація на користь цієї думки досить проста і підпорядкована «лінійної» логіці екстенсивного зростання кожного об'єкта вивчення, бо таке в межах його життєвого циклу може бути. На підтримку цієї популярної думки щодо соціології (у всіх її формах) отримано багато емпіричних фактів. Зараз соціологічна освіта України має мережу навчальних закладів. Соціологів готують в шести державних університетах, що мають соціологічні факультети або відділення на інших факультетах, а також є спеціалізація з соціології у низки ВНЗ. Підготовку з переважно прикладних соціологічних дисциплін ведуть деякі відомчі та комерційні приватні навчальні заклади. Є випадки створення соціологічних підрозділів у вищих технічних закладах. Отже, кафедри і факультети випускають не інакше як легіони дипломованих соціологів (підготовка соціологів вже йде у більше ніж півсотні ВНЗ України).

Проте, по-перше, вивчення соціології має забезпечити молоді одержання системного знання про суспільство, його структуру та розвиток, причини кризового становища, тенденції в основних сферах суспільного життя і спонукати вести пошук нових соціально значущих цінностей, правильно оцінювати пройдений шлях та віднаходити нові шляхи оновлення суспільства, становлення національної самосвідомості, наукового світогляду, бачення перспектив.

Цим, насамперед, обумовлена необхідність загальної соціологічної підготовки студентів у навчальних закладах України. Тим часом вирішення важливого завдання у навчальних закладах суттєво гальмується рядом причин (про сумно звісний наказ МОНУ № 642 від 09 липня 2009 р. вже було згадано). Соціологія як наукова дисципліна суспільствознавчого циклу ще не встигла повноцінно замінити у закладах освіти історичний матеріалізм з точки зору формування наукового світогляду, всебічності і повноти розкриття суспільства та законів його розвитку, аналізу сучасного стану України, а вже маємо суттєве скорочення її викладання. «Соціологічні яструби» від міністерства в своїй більшості мають освіту технічну чи природничу, то їх турбота за студентів

ВНЗ технічного профілю в тому, щоб дати більше годин для їх фахової підготовки зрозуміла, з однієї сторони, як, з другої – втримати свідомість студентів від зайвих роздумів про рідну державу, суспільство, націю тощо. Цікаво те, що, зазвичай в технічних ВНЗ викладають соціологію архаїчну, що є позитивістською в своїй основі, світоглядні погляди вона не дає і давати не може за визначенням! Але й таке викладання лячне. Мабуть, зростання рівня невігластва молоді (в першу чергу студентської) щодо розуміння можливостей соціологічного аналізу вітчизняного буття належить до латентних завдань МОНМСУ.

Після освітянської складової соціології розглянемо наступну – дослідницьку. Є академічна соціологія, що живе більшою мірою своїм автономним життям, хоч і відгукується на запити владних структур, бо гроші отримують бюджетні. Поки що, як мені відомо, академічні досягнення соціологів вагомих державних нагород чи премій ще не отримували.

Водночас множаться опитування громадської думки, в першу чергу з маркетингових чи електоральних тем. Окремі соціологи стали невід'ємними учасниками багатьох комерційних і політичних проєктів, а також передач телебачення. Книжкові полиці магазинів вже містять підручники соціології, що схожі поміж собою, а соціологічні конференції, що проводять у промислових регіонах України, стали майданчиками перевірки молодих фахівців з питань управління, підприємництва, соціальної інженерії тощо. Керівники відомих соціологічних фірм визнають збільшення сумарного обороту коштів у сфері комерційної соціології, що зрозуміло, бо інфляція є невід'ємною рисою нашого буття.

Отже, виходячи з пропонованої логіки екстенсивного зростання, кількісні характеристики процесу самі по собі, красномовно свідчать про те, що соціологія в Україні має позитивну нібито динаміку від сумнівного до доброго. Але оскільки соціологи такі ж люди, як і всі інші, то їм життя псує не тільки квартирне питання, як писав М. Булгаков в добу розбудови соціалістичного суспільства, а й інший дефіцит. Тобто труднощі полягають в недостатньому фінансуванні державних програм соціологічної освіти та соціологічних досліджень (по лінії НАНУ та інших державних академій). Згадка недостатнього фінансування стає загальним місцем публічних виступів багатьох соціологічних керівників, але при

цьому сам пафос їхніх заяв зводиться до того, що рано чи пізно прийде «правильний» великий начальник і виправить становище, перейнявшись ідеєю значущості соціології скрізь, як в університетах, так і в НДІ.

Вважаю, що тепер вже настає час звернутися до тексту 1-го пункту Указу Президента України «Про розвиток соціологічної науки в Україні» від 25 квітня 2001 року. Де, звісно, з високою метою створення сприятливих умов для розвитку соціологічної науки в Україні, підвищення її ролі у здійсненні соціально-економічних і політичних реформ, зміцненні демократичних засад суспільства та забезпеченні прогнозованості суспільних процесів було проголошено від імені президента України. ПОСТАНОВЛЯЮ:

1. Кабінету міністрів України:

розробити разом з Національною академією наук України та затвердити до 1 липня 2001 року Комплексні заходи щодо державної підтримки розвитку соціологічної науки в Україні, передбачивши, зокрема:

започаткування державних наукових програм у галузі соціології з метою вивчення найактуальніших соціальних, у тому числі соціально-психологічних, проблем українського суспільства та розроблення пропозицій щодо його дальшого розвитку;

Програми все ще не започатковані.

- заснування державних грантів вченим для здійснення наукових досліджень у галузі теорії і методології соціологічної науки;

Гранти не засновані.

- створення за участю об'єднань громадян, що здійснюють соціологічні дослідження, банку соціологічних даних з метою забезпечення органів виконавчої влади, засобів масової інформації та інших користувачів науково обґрунтованими соціологічними даними;

Такий банк створено в Інституті соціології.

- розширення міжнародного співробітництва у галузі соціології;

Розширення має місце, але без участі Кабінету Міністрів України.

- проведення у другому півріччі 2001 року в м. Києві всеукраїнського семінару для обговорення питань сучасного стану соціологічної науки, її завдань і ролі в суспільно-політичному та соціально-економічному розвитку України;

За 10 років такого всеукраїнського семінару не було.

- вивчення питання щодо створення та поновлення соціологічних і соціально-психологічних служб на державних підприємствах, в установах та організаціях, насамперед у навчальних закладах, та їх кадрового забезпечення фахівцями у галузі соціології;

Можливо хтось вивчав це питання, але ніякого поновлення не відбулося.

- поширення соціологічних знань серед населення;

Поширення соціологічних знань має місце, але без внеску Кабінету міністрів України.

- надання підтримки вітчизняним соціологічним виданням;

Соціологічні видання кількісно зросли, через ВАК їх як фахових біля 20 найменувань, але без участі Кабінету міністрів України, а тільки за рахунок спонсорів чи самих авторів.

- забезпечити щорічне включення до державного замовлення на науково-технічну продукцію завдань з проведення прикладних соціологічних досліджень;

Про державне замовлення я особисто не чув від своїх колег.

- передбачати під час формування проектів Державного бюджету України на 2002 р. та наступні роки фінансування проведення прикладних соціологічних досліджень, які здійснюються за державним замовленням, а також збільшення коштів для забезпечення державних бібліотек вітчизняними й іноземними виданнями з соціології та суміжних наук;

Про таке державне фінансування теж я не чув від своїх колег.

- розробити та подати в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроект про внесення змін і доповнень до Закону України "Про інформацію" щодо регулювання діяльності організацій, які здійснюють соціологічні дослідження.

Спроба така була, але редакція законопроекту була настільки тоталітарна за своїм змістом, що вдалося відмовити ініціативних людей вносити його на обговорення ВРУ, а іншого досі немає.

Отже, хоч і всупереч вказівкам президента України на адресу Кабінету міністрів України, все-таки мають місце суто кількісні характеристики повільного, але все ж таки розвитку соціології в Україні. Проте, оцінки

прихильників такої точки зору практично повністю ігнорують якісний зміст соціології та соціологічного освіти.

Справа в тому, що за числами екстенсивного зростання соціології в часом ховається відсутність настільки ж переконливих показників її якісного висхідного розвитку. Критерієм такої корисності, мабуть, є попит на дипломованих соціологів на ринку праці. Пошук даних по Інтернету дозволив виявити матеріали по РФ [3]. Агентства з підбору персоналу вказують, що попит на них украй низький: протягом останнього десятиліття він оцінювався фахівцями-рекрутерами на рівні 3,0-3,5 балів (за десятибальною шкалою оцінки інтенсивності попиту).

Такий стан справ говорить про слабку зацікавленість зі сторони російської практики щодо праці професійного соціолога. Традиційними областями, де є праця соціолога, були педагогічна та академічна діяльність. Поряд з нею потужним джерелом попиту на соціологічну працю колись була «заводська» соціологія. Сьогодні, якщо попит на соціолога-професіонала і є, то тільки для роботи в університетах і наукових інститутах. До практичної і соціо-інженерної діяльності ця робота має дуже далеке відношення. Це правда, що влада не диктує теми соціологічних досліджень. Але правда і в тому, що влада в переважній більшості випадків байдужа до результатів досліджень, особливо коли свідчать вони про соціальні наслідки її власної діяльності.

Знову на соціологічних дискусіях актуалізовано питання радянських часів про соціальну роль соціолога: «А навіщо Чингіз-хану соціолог?», як питав В. Шубкін в тоталітарний час. В неототалітарну добу відсутність попиту на соціологічне знання розбещує як владу, так і соціологів, які усвідомлюють декоративність своєї присутності біля влади.

Слід нагадати, що всі спроби утилітарного і примітивного застосування соціології владою обертаються суцільною **профанацією** і руйнуванням вже створеного масиву наукових знань. Відбувається серйозне явище - поступова втрата соціологією свого тільки ледь знайденого авторитету в свідомості суспільства. Поки що випускники соціологічних факультетів і кафедр зазвичай не залишаються безробітними на 100%. Так, в них зацікавлені комерційні структури, де застосовують засвоєні в університетах знання з методики обстежень для вивчення споживчого попиту. Так, їх працевлаштовують у засобах масової

інформації, де вони надають до робочого місця інтелектуальні навички, отримані при вивченні дисциплін та у спілкуванні з викладачами. Потрібні, звісно, добре навчені фахівці з суспільних питань і в державних структурах.

У цьому сенсі випускаючі соціологічні кафедри дійсно кують кадри для “народного господарства”. І не можна не погодитися з тим, що якась частина випускників університетів неминуче поглинається такими сферами діяльності, де утилітарно використовують лише частину надбаного у ВНЗ потенціалу. Але при чому тут професійна соціологія? У цьому сенсі можна констатувати, що соціологія стала основою для так званої загальної освіти і підготовки кадрів, готових сприйняти будь-які посади, якщо відповідні обов'язки вимагають мінімум інтелектуальних знань і навичок. Але чи росте на цьому тлі потреба у високопрофесійних соціологах, що все ж таки мають глибоку наукову підготовку? На це питання слід дати негативну відповідь. Я чув багато дослідників, які відзначають, що тенденції розвитку пострадянської соціології досить суперечливі. **На кожне, здавалося, позитивне (екстенсивне) просування вперед доводиться робити кілька кроків назад.** Надбання в одному напрямку обернулося відчутними втратами в інших. Скоріше мова йде про якийсь такий стан соціології, що поєднує в собі різні (часто протилежні) характеристики. Тому однозначності в оцінках бути, за визначенням, не може. Причину цього стану шукають в тенденціях трансформації сучасного вітчизняного суспільства, що ставить соціологію перед обличчям серйозних випробувань. Найчастіше це виражається універсальною формулою: «Яке суспільство, така й соціологія». Між тим, справді не можна заперечувати того, що соціологія несе на собі відбиток навколишнього соціального середовища. В останні роки виникли нові тенденції щодо взаємин соціології та влади. Якщо в колишні перебудовні і пост-перебудовні роки значущість соціологічного знання як такого не ставили під сумнів і мова йшла лише про те, як краще його опанувати і розвивати, то зараз все частіше можна стикатися з нігілізмом по відношенню до соціології в цілому. Частим мотивом виступів політичних діячів і журналістів, які далекі від наукової соціології, стала ідея про те, що соціологія не впоралася зі своїми завданнями в країні, виявилася неефективною через невідповідність нашим реаліям, що вимагають

особливих підходів і наукових методик. При цьому мають на увазі, що соціологія не змогла стати науковим компасом реформування України. Проте, як стає зараз зрозуміло, поки що ані суб'єкта, ані об'єкта системних реформ остаточно не визначено, бо йшла перманентна боротьба за владу.

Таким чином, вже достатньо підстав для згадування твору «Заклик до зброї!» Е. Гіденса, спрямованого до світового соціологічного співтовариства, але нас він теж стосується. У нього перелік адресатів заклику такий: До всіх соціологів! До всіх, хто вивчає соціологію! До всіх (якщо є такі), хто просто цікавиться соціологією і її майбутнім!

Гіденс прагне дізнатися: чому за умов сучасних глобальних змін в світі, соціологія не знаходиться на самому передньому плані інтелектуального життя і громадських дебатів? Раніше в університетах соціологія була набагато популярнішою за психологію; сьогодні навпаки. Або вивчення ЗМІ в університетах, де ці предмети викладають, популярніше, ніж соціологія. Ніхто не сумнівається у важливості ЗМІ в сучасному світі, але ж вони лише одна частина складного комплексу соціальних інститутів, – об'єкта вивчення соціології.

Справа в тому, що соціологія вже не в центрі турбот світових інтелектуалів. Взяти дебати про глобалізацію, показовим є вже те, що мотором цих дебатів були скоріше економісти або міжнародники. Одну з причин того, що громадськість втратила соціологію з виду, можна бачити лише в тому, що вона розпалася на множину спеціалізацій. Але спеціалізація сьогодні стоїть у порядку денному інтелектуальних пошуків у природничих та інших суспільних науках. Спеціалізація потребує нового синтезу, якого соціологи не роблять. Проте причини занепаду соціології не стільки внутрішні, як зовнішні! По-перше, з початку 1980-х років блиск соціології затемнений зростанням низки проринкових течій у суспільствознавстві. Якщо ринки дозволяють вирішувати більшість проблем соціального життя, включаючи проблему соціальної справедливості, то для соціології місця не залишається. Але економіка не є тією сферою, яка опікується соціальною справедливістю. Вона може стати засобом забезпечення соціальної справедливості, проте лише за наявності відповідної політичної волі, носії якої мають керуватися

об'єктивними даними науки. Однак поки економіка вагомо домінує над соціальною сферою.

Друга причина – в безсиллі домінуючої форми соціологічного мислення перед обличчям майбутнього. Воно не орієнтоване на майбутнє, а опікується лише сьогоднішнім. Перспективи соціального розвитку випадають з поля зору соціологів. А наукові знання про такі перспективи надали б спрямованості соціальним реформам і стали б мотивуючим та легітимуючим фактором відповідних соціальних змін.

Соціологічне мислення, народжене політичними та економічними революціями XIX століття, звичайно ж, постійно стимулювалося взаємодією з тими, хто бажав змінити світ на краще. Тепер цього немає. Тому й не дивно, що психологія, що займається проблемами стійкості людини, за популярністю серед студентів обігнала соціологію.

За Гіденсом, має відбутися відродження соціологічної уяви. Якщо ринковий фундаменталізм має піти зі сцени, це й створить умови повернення соціального мислення, бо навіть МВФ відводить соціальним і політичним чинникам помітне місце у процесах сучасного розвитку, то для себе Гіденс бачить відповідь у відродженні того стилю мислення, який був біля витоків справи соціології.

Тому V Львівський форум стає вчасним засобом подивитися в обличчя тим великим соціальним проблемам, що стоять перед науковцями, і створити перманентне поле дебатів, що допоможуть не просто краще їх зрозуміти, а відвернути соціологію в Україні від хиб минулого. Звичайно, коли в 1990-і роки почалася реорганізація соціального простору навколо соціології, у «боротьбі за увагу влади» представники інших дисциплін зіткнулися не з соціологією 60-70-х років, що піднімалася з колін, а натрапили на систему соціології, що була створена на початку 80-х років. І ця соціологія не була ідеологічною. Так було в багатьох країнах соціалістичного табору. П. Тамаш, директор Інституту соціології АН Угорщини, називає таку соціологію плодом «тихої контрреволюції». У тому сенсі, що вона модернізувала партійну систему і стала допоміжною дисципліною для нової політичної системи. Фактично, та любов до чисел, до опитувань, до надання допомоги політикам і так далі, яка багатьом не подобається в сьогоднішніх пострадянських соціологічних колах – явище не нове. Тоді допомагали не стільки за гроші, скільки допомагали за

статус, за вплив, за відчуття власної значущості. Допомогати політикам тоді – це сприймалося позитивно. Це, як багатьом вважалося, була не «брудна справа», а навпаки – спосіб реалізувати науку.

Що показують порівняння сучасної соціології з радянською? Такі спроби різними науковцями робилися вже через першу п'ятирічку пострадянської доби. Так, в 1994 р. за наслідками обговорення 25-річчя Ленінградської соціологічної школи, Р.В. Ривкіною було сформульовано фундаментальний парадокс новітньої соціології.

Зокрема, в новий час є незаперечні переваги:

- 1) свобода організації будь-яких досліджень,
- 2) свобода міжнародних зв'язків;
- 3) свобода висловлення будь-яких наукових ідей і концепцій;
- 4) свобода використання та збору будь-якої інформації.

Однак, крім свободи, потрібні ще базові інституціональні умови, що дозволяють цю свободу реалізувати. До них потрібно віднести принаймні сім:

- 1) існування наукових організацій і (або) великих наукових колективів;
- 2) "живе", функціонуюче наукове співтовариство (на макро- і мікрорівнях) як соціальне середовище для творчості, соціальний механізм, необхідний для підвищення якості та накопичення наукових знань;
- 3) нормальне відтворення наукових кадрів;
- 4) внутрішнє соціальне замовлення – попит на дослідження з боку держави, відомств, господарських та інших організацій, причетних до управління економікою і культурою;
- 5) стимули і мотиви для проведення досліджень;
- 6) розвинені наукові контакти з іншими науковими організаціями як всередині країни, так і за кордоном;
- 7) методологічні передумови для проведення великих досліджень – таких, як національна вибірка населення, загальнодоступні банки інформації щодо основних проблем країни тощо.

Якщо зіставити стан соціологічної науки в СРСР і в пострадянській період за наведеними інституціональними умовами, прийдемо до парадоксального висновку. В СРСР соціологія набула статусу соціального інституту, а в пострадянську епоху перестає ним бути. Можна сказати, що відбувається деінституціоналізація соціології. Багато з нас вважає, що в

радянський час соціологічні організації та колективи перебували під сильним ідеологічним контролем. В певній мірі це так. Але не можна заперечити й того факту, що тогочасна держава опікувалася соціологією. Тому тоді функціонування соціологічних організацій та колективів не втрачало свого інституціонального характеру. Масштаби досліджень були значними, міждисциплінарні контакти – тісними, обмін результатами (міжрегіональні та галузеві наукові та науково-практичні конференції, семінари) був нормою.

Звичайно, ідеологія дослідників була різною – від прокомуністичної до так званої дисидентської, але професійні норми роботи в сфері емпіричних досліджень були досить стандартизованими. І, головне (про що ми тоді не замислювалися), як дисиденти, так і прокомуністичні соціологи були орієнтовані на аналіз та вирішення соціальних проблем країни.

Сьогодні наукові академічні колективи розпалися на дрібні групи, що працюють, як правило, або за західними проектами, або в інтересах бізнесу. Відповідно, відбулася "подрібнення" наукового співтовариства в цілому. Єдине, відоме мені великомасштабне та довготривале дослідження – це щорічний моніторинг українського суспільства ІС НАНУ. Загалом, заради виживання соціологи орієнтуються не на соціальні потреби та проблеми країни, а на західні замовлення та приватні меркантильні інтереси. Погіршилася справа втілення принципів технології досліджень в практику (за винятком окремих великих проектів, де працюють фахівці).

Радянське суспільство соціологи знали, розуміючи його фундаментальні дефекти, бо вивчали суспільство досить глибоко і масштабно. Сама держава була зацікавлена в цьому, хоч й односторонньо. Не дозволялася "ринкова" інтерпретація результатів дослідження, і саме в цьому полягав той контроль з боку держави, що нині називають "ідеологічним тиском".

Нинішнє суспільство соціологи вивчають фрагментарно, поверхово. Зрозуміло, є вже винятки, як згадані, так і ще мені невідомі. Але, якщо говорити про всю сукупність досліджень, можна стверджувати, що соціологія накопичує нові знання дуже слабо.

Який же баланс здобутків та втрат? З одного боку, перебудова і наступні реформи зняли вище вказані ідеологічні заборони. Проте, не все так однозначно. Одна ідеологія змінила іншу. Вважається, що нині немає цензури, немає ідеологічного контролю, вивчати можна все. Можна співпрацювати з будь-якими партіями, дотримуватися будь-якої ідеології. Можна самостійно шукати замовників, мати справу з ким хочеш, кого знайдеш – від міністерств до тих суспільних сегментів, що краще їх не згадувати. Можна не тільки фахівцям, а також і графоманам видавати будь-які книги, статті тощо. Можна їздити будь-куди, якщо є гроші оплатити витрати. Можна розвивати будь-яку *західну* теорію, створювати будь-які соціологічні організації. І при цьому ніяких вимог до науки з боку держави, по суті, не пред'являється.

У результаті вигляд соціології істотно змінився. У наукове життя не просто увійшли опитування громадської думки, вони стали домінуючою формою роботи. Виникли нові соціологічні центри. Розширилися контакти із західними вченими, стали нормою спільні дослідження. Стали різноманітніше, цікавіше наукові публікації.

Начебто нова епоха просунула соціологію вперед. Але те, що сприймається як розширення свободи, виявилось процесом деінституціоналізації соціології і фактичного звуження фронту науки. Насправді ж, спостерігається тотальна проринкова орієнтація. Вже згадуваний ринковий фундаменталізм прийшов на зміну радянській ідеології, відсунувши реальні соціальні питання на другорядне місце в системі наукових інтересів. Саме така переорієнтація і призвела до нинішнього стану соціології та її статусу в уявленні державних структур. Сьогодні соціологія знає про нову суспільну систему менше, ніж знала про стару систему за часів "застою". Дійсно, соціологи знали соціальну базу влади і механізм розвитку економіки. Зараз ці аспекти залишаються за межами досяжного.

Чому ж не реалізована свобода досліджень?

По-перше, позбувшись підтримки держави, соціологія "пішла по руках", не тільки в переносному, а й у буквальному сенсі: головний замовник тепер не ЦК КПУ або радянська держава, а західні фірми та університети. Тому, позбувшись ідеологічного замовлення радянської влади, соціологи вивчають те, що потрібно за кордоном. А там частіше за

все потрібні не довгострокові проблеми, а рейтинги політиків, і, звичайно, аналіз попиту на західні товари. Західні фірми не цікавлять такі проблеми, як соціальні гарантії держави громадянам або доля трудових колективів підприємств. Звинувачувати їх у цьому не можна, бо хто платить – той замовляє соціологію.

По-друге, розмиваються норми наукової діяльності, перш за все, принцип відкритості даних та наступних результатів. Саме це робило науку соціальним інститутом, який обслуговує потреби суспільства. Але про яку відкритість може йти мова, якщо групи соціологів конкурують за замовників? Навпаки, тепер всі дослідження та їх технології – якщо не "ексклюзив" західних спонсорів, то як мінімум – комерційна таємниця. В результаті дані, отримані різними дослідниками на одних і тих же об'єктах, частіше за все не тільки не зіставляються, не узагальнюються, не накопичуються, але просто не показуються "стороннім". Згорнута практика польових досліджень, зокрема експедиційні методи, а тому вкрай рідкісним став збір даних безпосередньо на досліджуваних установах. Не випадково соціологію ототожнюють з "опитуваннями громадської думки". Дійсно, тепер ми знаємо суспільство через призму громадської думки. Але обстеження громадської думки – це особливий напрямок роботи, а не універсальний метод для вивчення соціальних проблем країни. Знати суспільство – значить знати ситуацію не тільки на об'єктах, а скрізь.

Як змінилося становище соціології в суспільстві, які її взаємини з владою? Сьогодні в Україні, майже згідно схемі М. Буравого для світової соціології, є чотири класи соціологів:

- 1) "придворні" – аналітичні центри при владних структурах: президентові, уряді, міністерствах, силових відомствах і ін,
- 2) "ринкові" – центри опитувань громадської думки,
- 3) соціологи, які працюють на західні фірми;
- 4) академічні – залишки наукових організацій.

У цілому, ставлення влади до соціології залишилося тим же самим: серйозні дослідження, що стосуються найбільш складних соціальних проблем країни, її мало цікавлять. Але тепер у влади виник свій особливий інтерес – рейтинги політиків і, рідше, підтримка або осуд

"народом" тих чи інших політичних і економічних рішень. Хоча, як і раніше, загальновідомих практичних висновків влада не робить.

Залежність соціальних досліджень від влади не тільки збереглася, але стала сильнішою. Влада практично приватизувала соціологію. Сьогодні кожна гілка влади створила "при собі" аналітичні центри, служби громадської думки. Хоча є науковці, що займаються цими ж проблемами. Це створює парадоксальну ситуацію: емпіричного матеріалу видобувають багато, а теоретичних узагальнень немає. Показники безпосередньо використовують у політичній боротьбі. Це – прикмета часу. Слід відзначити низький престиж соціологів в очах влади, бо виявилася явна неспроможність цієї науки в аналізі змін, що відбувалися в країні. Лідерські позиції в аналізі перебудовних і подальших ринкових процесів міцно зайняли популісти від політології та журналістики (аргументи і факти щодо цього легко побачити на телеекранах). Фундаментальних, багаторічних досліджень вкрай мало і вони не мають суспільного резонансу.

На становищі соціології сильно позначається прагматизм влади: важливо те і тільки те, що можна продати сьогодні. Знання, що стосуються не поточного моменту, а тривалого періоду часу, не купують. Якщо на фундаментальні дослідження не потрібно витратити бюджетні кошти, то інших немає. Така недалекоглядність має місце також щодо природознавчих наук, котрі зазвичай, в кінцевому підсумку, пропонують інноваційні технології, наприклад, в інформаційно-комунікативній справі. Поява "східних тигрів" не надихає владу на створення вітчизняної "силікованої долини", бо бізнесмени "силікон" ріжуть на шматки та використовують в приватних справах задля швидкого обороту фінансового капіталу. Політичний прагматизм породжує два наслідки: робиться непотрібним довгостроковий прогноз і тим більше непотрібною виявляється соціальна теорія.

Парадокс четвертий: свобода є, а соціальної теорії немає. За часів СРСР заборона на таку теорію зумовлювалася її протистоянням з марксизмом-ленінізмом. Оскільки вважалося, що марксизм-ленінізм і є радянська соціологія (так вважало і урядове крило соціологів 60-70-х років), то розвивати якусь іншу теорію заборонялося. Сьогодні заборони на розробку теорії немає. Але і можливостей для її розвитку теж немає.

Хто ж буде платити за теоретичні розвідки? Автори десятиліттями працюють, щоб написати книжку, і самі платять за пристойну обкладинку, а то й за весь наклад.

Західним замовникам потрібні не теорії, а числа. Місцевій владі – теж. Але є і більш рафіновані причини. Варіативність нинішньої соціології та її фінансування західними спонсорами роблять неможливим проведення багаторічних досліджень. Результати потрібні швидко, не кажучи вже про ексклюзивність. Але короткострокові обстеження не дають змоги розібратися в складних проблемах сучасності – таких, наприклад, як проблема перерозподілу власності та влади, механізми міжнаціональних та міжрелігійних чи міжконфесійних конфліктів тощо. Так, для вивчення соціальної стратифікації нинішнього суспільства потрібна вибірка, що представляє всі новітні шари цього суспільства, всі його регіони, всі етнічні спільноти, не кажучи вже про вікову структуру населення, матеріальне становище сімей, їх склад тощо. Така вибірки мені досі невідома.

Промальовується ще один парадокс: західні гроші працюють, а західні теорії – ні. У різних національних спільнотах соціальні проблеми і образ суспільства чи культури різні. Тому західні теорії середнього рівня, наприклад, теорія політики, теорія середнього класу, "зліплені" із західного суспільства, згодяться тільки як загальні схеми, бо вимагають конкретизації. Але з конкретизацією системно та репрезентативно ще не виходить. Тому науковці гроші західні беруть, а в західне наукове співтовариство увійти повноцінно не спроможні. Тому нас і використовують як збирачів первинних даних, а не як колег. Вельми показовий приклад стався в РФ, що цікаво для порівнянь: Є. Гайдар, провівши ринкову реформу на основі західних моделей ринку, при повному ігноруванні специфіки російського суспільства, не отримав очікуваного результату, але нові соціальні нерівності відбулися. Повторимо тезу зі згаданого вище звіту: "Коэффициент фондов – то есть отношение доходов 10% самых богатых и 10 % самых бедных граждан – за 16 лет вырос более чем в два раза и достиг 16,8. Богатые стали еще богаче, а бедные еще беднее".

Не було враховано, наприклад, ще й те, що за умов того, що зараз звуть свободою, суспільство стане "тіньовим" і тому вивчати його стане

неможливо. Виявилось, що той тип свободи, який прийшов до нас з ринковими реформами, породив таке суспільство, таку владу і таку економіку, що вимивають соціологію. То може в радянські часи, попри нашого уявлення про те, що ми називаємо ідеологічним тиском, і було практичним засобом прив'язати соціологічні дослідження до того типу суспільства, що існувало на той час? Не влади, а суспільства, засади котрого не без допомоги соціологів й було зруйновано, а перехід до суспільства, що зветь зараз демократичним, звело потребу в соціології в статусі служниці приватних осіб, які тимчасово потрапили до владних структур.

Соціолог як професіонал – це не просто втілення вміння збирати дані та узагальнювати їх у вигляді статистичних показників, а мистецтво осмислення соціальних процесів. Соціологи вивчають основні тенденції розвитку країн, націй, суспільств, пояснюють зміни і навіть прогнозують майбутнє. Соціологи – це мислителі, які відкривають у суспільстві те, чого не бачать не лише "прості люди", а й їх поводитирі, бо інакше б не казали: "Скажіть мені в якому суспільстві ми живемо!". Саме цим соціологи допомагають зрозуміти, що відбувається і пояснити його сутність членам суспільства. Тому спеціальність "соціологія" не може бути масовою. Тисячі великих мислителів не тільки неможливо підготувати, вони нікому не потрібні, але потрібні люди, що забезпечують фахівцям простір для наукової творчості. Для підготовки такого типу фахівців не потрібно задіювати стільки ВНЗ, як це робиться в Україні.

У роки переходу від радянських часів до нинішніх все вийшло навпаки. Коли соціологія була, нарешті, визнана, соціологів стали випускати півсотнями в рік у великому ВНЗ та майже тисячею в країні. Соціологія разом з політологією замінили науковий комунізм, а в результаті відбулася профанація їх обох і як наук, і як спеціальності.

Чи є попит на соціологів? Якщо під соціологами мати на увазі фахівців з аналізу соціальних процесів і масових форм поведінки, то попиту на таких фахівців немає. Є попит на маркетологів, які вивчають ситуацію на ринках, або інтерв'юєрів, які займаються опитуваннями. Для збору такого типу даних цілком достатньо мати середню освіту або пройти спеціальні курси. Навчатися п'ять-шість років для такої роботи не потрібно, але й скоротити набір не можна, бо далі слід скорочувати викладачів. Тобто

підвищувати соціальну, а згодом кримінальну напругу в суспільстві. На зміну великим будовам прийшла велика система вищої освіти.

Якщо говорити про попит на соціологів, то, заперечувати, що потенційний попит на соціологів в країні є, недоречно. Бо соціальних проблем не стає менше. Навпаки, як показує практика, вони будуть збільшуватися, сподіваюсь, що чи не в геометричній прогресії. Але цей попит не усвідомлений ні суспільством, ні державою. Тому реальних робочих місць під цю спеціальність сьогодні немає. Під виглядом соціологів випускають тих, кого може прийняти ринок – маркетологів, фахівців з реклами, або просто людей, які можуть працювати на комп'ютері.

У СРСР попит на соціологів забезпечувала держава, яка розподіляла випускників на ті робочі місця, де вони в тій чи іншій мірі могли використовувати отримані знання. Практично у всіх міністерствах і на підприємствах існували соціологічні служби, відділи соціального планування. Це забезпечувало стабільні робочі місця для соціологів. Можна було вважати, що професія соціолога набула стабільного попиту.

Другий канал зайнятості соціологів за фахом – наукові установи. ВНЗ могли залишати талановиту молодь для наукової роботи як аспірантів та асистентів. У пострадянську епоху випускники соціологічних факультетів, як і інші деякі гуманітарії, кинулися в комерційні структури, що мали високооплачувані посади, і тому ці структури є найбільш пріоритетними місцями прикладання соціологічних знань. Проте цей стан зі станом нового буття юристів, міжнародників, фінансистів тощо не схожий.

Таким чином, попиту на серйозні наукові дослідження, що відповідали б спеціальності "соціологія" немає, але і бажання займатися "чистою наукою" у випускників ВНЗ, що отримали соціологічні спеціалізації, теж немає. Грошей за це не платять, НДІ ледь тримаються. Зрозуміло, чому ініціативна молодь в очікуванні великих грошей не йде в фундаментальну науку взагалі, а тим більше в цю.

Сьогодні наука разом з іншими бюджетними сферами – освітою, культурою, охороною здоров'я опинилася в низці найбільш "ущемлених", розорених, неспроможних гідно жити сфер життя. За умов, коли нові, ринкові форми фінансування науки ще не склалися, держава повинна їх підтримувати, бо ці галузі формують духовну атмосферу, насичують

життя "соціальним глуздом". Звичайно, кожен сам надає сенс своєму життю. Але сенс існування суспільства повинні "визначати" спеціалізовані у цьому соціальні інститути – політика, мораль, наука, мистецтво. Звичайно, мати магазини, ресторани, лазні, перукарні теж необхідно, без них люди просто втратять людський вигляд. Тобто вони не виживуть саме як люди без забезпечення їх повсякденності продуктами духовного і матеріального виробництва, у чому соціології належить далеко не останнє місце. Усвідомлення того, що називається людськістю без соціології перестало бути можливим. Але для такого виробництва потрібна дещо інша соціологія.

Зрозуміло, відтворення кадрів, які формують духовну атмосферу, коштує дорожче, ніж відтворення, наприклад, перукарів або готельних службовців. Вивчити на продавця, офіціанта, поштового службовця, в принципі, можна майже будь-кого. Ученим же, як і письменником, краще за все народитися. І якщо виявляються люди, які мають схильність і здібності до того, щоб аналізувати та вирішувати "вічні питання", прогнозувати майбутнє, – суспільство не повинно шкодувати коштів на те, щоб ці люди могли реалізувати ці здібності. Якщо країна втрачає мислителів, настає розпад соціальних зв'язків.

Гроші вкладені в культуру і науку, включаючи освіту, та медицину, дають ефект не одразу, а тільки в довгостроковій перспективі. Ось чому ці сфери суспільного життя є не конкурентними в ринкових умовах. Вони не витримують вимог ринку, не можуть конкурувати, наприклад, з видобувними галузями. А сама продукція науки і культури не може вироблятися в орієнтації на відносини масової купівлі-продажу. Ринкові критерії оцінки такого виробництва тут є найнебезпечнішими. Це добре вже видно зараз експертам, що вивчають досвід діяльності установ вищої школи, що діють на комерційній основі. Пересічні громадяни це відчують через роки, коли відбудеться зміна когорти фахівців, вишколених в радянську добу, на поточних випускників приватних ВНЗ. Безперечно, зазначене (у поєднанні з іншими причинами) різко знижує цінність таких ВНЗ як джерела отримання перспективних знань фахівця XXI ст.

Таким чином, як показав мій огляд літератури та власні оцінки щодо пострадянської соціології, після розпаду СРСР ця наука втратила ті надбання, що отримала за радянських часів. Надії на її бурхливий

розвиток за рахунок зміни економічного ладу, який мала відповідно налаштована інтелігенція, не виправдалися. Ці надії, як виявилось, були ідеалізованими, навіть утопічними. Дійсно, в ті роки здавалося, що висновки та рекомендації соціологів відкриють очі владі, що влада буде ставати розумнішою, а чим розумніше буде влада – тим більше ми будемо знати про суспільство і тим краще буде ставати воно саме. Не менш утопічною була і віра у творчу роль того типу свободи, що мав прийти до нас із Заходу.

Здійснилося майже все, але, як правило, з точністю до навпаки.

Л і т е р а т у р а

1. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://news.dt.ua/articles/80461>.
2. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://martinis09.livejournal.com/157125.html>.
3. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.rabota.ru/v3_forum_MessageList.html?tid=187753.

Y. Yakovenko. Sociology in contemporary Ukraine: is it moving forward?

Attempt is made to trace the synchrony between changes in the Ukrainian society and in sociology in Ukraine.

Key words: *sociology, quality of research, life cycle, the theoretical strategy.*

УДК 316.334.2:316.454.3

Н. В. Коваліско, Н. В. Домбровська

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТА ВИДІЛЕННЯ МОДЕЛЕЙ СПОЖИВАННЯ НА ЕМПІРИЧНОМУ РІВНІ

У статті запропоновано методологічні засади дослідження споживчої поведінки шляхом застосування принципів класифікації та моделювання. Проаналізовано класичні моделі споживання в соціологічному дискурсі. За результатами якісного та кількісного досліджень, проведених на регіональному рівні, представлена методика сегментації споживачів шляхом оцінки провідних, тенденційних характеристик їхньої споживчої поведінки.

Ключові слова: *споживча поведінка, моделі споживання, споживча орієнтація, сегментація споживачів.*